

Oversigt over søhistorisk litteratur 1952-64

Ved HENNING HENNINGSEN

Selv om man undertiden kan fyldes med mismod over, hvor få mennesker der i et søfartsland som Danmark beskæftiger sig med den søhistoriske forskning, bliver man glædeligt overrasket, når man tager et vue over, hvad der trods alt er udkommet i de sidste 12-14 år, siden museumsdirektør *Knud Klem* i 1952 gav en oversigt over litteraturen om dette emne (Fort Nut 18, 430 ff). Det er i virkeligheden slet ikke så lidt, selv om man ser bort fra speciallitteraturen om fiskeri, sejl- og rosport og orlogshistorie samt økonomisk handelshistorie. Jeg skal her forsøge at give en oversigt over søfartslitteraturen i denne periode og nævne en del af de mere bemærkelsesværdige arbejder, idet jeg ved numre henviser til litteraturlisten.

I årene 1959/60-1961/62 blev det smukt udstyrede månedsskrift *Søens Verden* udgivet under kontorchef, kaptajn *Kaj Lunds* energiske og dygtige redaktion (9). Han formåede at knytte en lang række skribenter til sig, og tidskriftet bragte i sin treårige levetid et væld af gode artikler om talrige emner inden for søhistorien. Desværre måtte det gå ind efter så kort tid. Det efterlader et stort savn, og det er at håbe, at det engang kan opstå igen, for der er uden tvivl et publikum for et sådant her i landet. I det populære maritime tidskrift *Vikingen*, der nu er 40 år gammelt, findes både underholdende og oplysende artikler, men det kan ikke helt erstatte *Søens Verden*.

Handels- og Søfartsmuseets årbog (11), der begyndte at udkomme 1942, kan vel for tiden betegnes som det vigtigste søhistoriske forum i Danmark. Også her har mange forskere haft lejlighed til at komme til orde, og mange emner er behandlet. Men alligevel er det et beskedent antal sider, der her står til rådighed pr. år. I *Erhvervshistorisk årbog*, i *Teknisk museums årbog*, i *Tidskrift for Søvesen*, i de amtshistoriske årbøger (dog i mindre grad) samt i en del andre videnskabelige publikationer, og forøvrigt i en del rederiers og værf- ters firmablade og i søfartsorganisationers medlemsblade, er der dog heldigvis en del artikler ind imellem om lignende emner. En del af dem er nævnt i litteraturlisten, selv om denne slet ikke gør krav på at være fuldstændig.

At søens litteratur må have et interesseret og købedygtigt publikum, kan ses af den succes en del internationale populærskildringer og billedbøger har haft i danske udgaver. Der er f. eks. *Peter Freuchens* fortællende bog om de syv have (1), og der er *Landströms* billedværk *Skibet* (4), som udmærker sig ved blændende dygtige, detailrige og smukke tegninger af skibstyper fra oldtid til

nutid. Man må dog håbe, at læserne husker på, at det for det ældre stofs vedkommende drejer sig om rekonstruktioner ud fra ofte meget magre forlæg, som forøvrigt mange steder er afbildet sammen med Landströms tegninger. Den sympatiske forfatter har senere i et interview i svensk TV fortalt, at han siden han udgav bogen har farsket videre, og at han efter sine rejse og studier ikke mere er helt overbevist om rigtigheden af alle sine rekonstruktioner. Bedst er håndbogen *Fra mast til køl* (5), en slags søfartens Hvad hedder det, som giver fortrinlige og smukke tegninger af detaljer ombord på alle slags skibe, med oplysninger om benævnelserne, og ligeledes *Sam Svenssons* bog med den romantiske titel (8), en sejlskibenes kavalkade med pålidelige tekster af høj karat og præcise tegninger af *Gordon Macfie*.

Fælles for disse bøger er, at den hjemlige danske søfart kommer helt til kort; til gengæld får man for en billig penge dejlige billedbøger. Kvaliteten af teksten i sådanne værker, som vi formentlig i fremtiden vil se flere af – for der er penge i dem –, er ikke altid lige høj; den er afhængig af forlæggernes samvittighedsfuldhed i udvalget og de danske bearbejders kyndighed.

De tre sidste bøger er svenske, beregnet til international udgivelse i kæmpeoplag og trykt i fine farver. Man beundrer dette initiativ, som vi ikke har noget modsvarende til. Vi kan heller ikke opvarte med en bog som *Svenskt skeppsbyggeri* (red. af *Gustaf Halldin* og udgivet 1963 af Allhems i Malmö). Dens tekst og billeder er førsteklases, og der kastes mange strejflys over dansk skibsbygningshistorie.

Med tilfredshed må det noteres, at det af *F. Holm-Petersen* og *A. Rosendahl* udgivne værk *Fra Sejl til Diesel* (omtalt Fort Nut 18, 433) i tre bind, med bidrag fra en række skribenter, ikke bare blev færdig på rekordtid (1951–52), men ovenikøbet blev så stor en succes, at det måtte genoptrykkes. Tilmed udgav Holm-Petersen et ekstra fjerde bind (1953). Dette værk (2) kan selvfølgelig ikke måle sig med Norges store standardværk *Den norske sjøfarts historie*, som med sine seks vældige bind har været under udgivelse fra 1923 til 1951, og som er skrevet af en flok videnskabsmænd efter årelange studier, men alligevel giver det med sine over 2000 sider et vældigt stof om dansk skibsfart i de sidste 150 år, om søfartsbyer, rederier, de forskellige trader over de syv have, skibsbygning, navigation osv. Teksten støttes af et væld af billeder. Af stor nytte er et fuldstændigt register (i bind 3) over alle danske sejl-, damp- og motorskibe over 100 tons siden 1869, med deres data. Desværre savnes indgående kildehenvisninger og et almindeligt stikordsregister, men alligevel må man være taknemlig for dette kæmpeværk, som både kan læses i sammenhæng og bruges som håndbog.

Af en anden opbygning er kapt. *H. C. Røders* værk om dansk skibsfarts renaissance (7). Heri skildrer han sin egen søfartstid fra 1897 og til nu, men han sætter sine oplevelser ind i en almindelig tidsramme, så værket bliver til en bred og værdifuld, meget personlig oversigt over de sidste par menneskealdres danske søfartshistorie.

F. Holm-Petersen, der har skabt sit eget søfartsmuseum i Troense, har dels alene, dels og oftest i samarbejde med *Kaj Lund* med stor flid udmøntet sine rige samlinger og sin viden i en række søhistoriske værker, der er kommet slag i slag i de sidste år, og som har haft vældigt publikumstække. Især bør fremhæves monografierne over søfarten, der udgik fra de vigtige søfartscentre Fanø, Ærø og Svendborg-egnen (14, 15, 16, 17). Rygraden i dem er et register over de hjemmehørende skibe, ordnet alfabetisk; deres historie, farter, ejendoms historie og skæbne – ofte sørgelig – er beskrevet ved hjælp af et overmåde stort stof af original karakter: logbøger, positionslistes, rederistof, oplysninger fra søfolk, billedmateriale osv. Desværre ligger det i sagens natur, at sådanne skibsbiografier bliver af ujævn karakter, fordi det altid er tilfældigt, hvad der er bevaret af skriftlige og mundtlige kilder og billedstof. Materialet rækker i og for sig ikke langt tilbage i tiden, men det dækker disse steders storhedstid, som falder ret sent hen imod sejlskibstidens slutning. Bøgerne indeholder alle et rigt materiale, både om handel og søfart, havari og forlis, livet ombord, alskens oplevelser, heltemod og lidelser.

Et glimt af ældre tiders søfart giver *Jørgen Barfod* i sin oversigt over Æbeltofts storhedstid for 300 år siden (12) og *Marius Hansens* over Nakskov som søfartsby omkr. 1700 (35). Utvivlsomt ligger der i vore arkiver et stort materiale, som det må blive fremtidens sag at løfte.

Stof fra den sære og betagende søfartsø Fanø er udgivet med personlig indlevelse af *Hans Brinch* og *Andreas Sørensen* (13, 24), og fra Hanstholm af *L. Mehr* (22). *Mogens Lebechs* bøger om Christianshavn (20, 21) bygger på grundige arkivstudier. Den sidste med den lokkende titel *Gamle skibe, gamle huse* har ikke meget stof om skibe, men så meget mere om Christianshavns havneside, hvor nu B & W ligger. Den er udstyret så overdådigt med farvebilleder som ikke mange andre danske bøger (begge omtalt i Fort Nut 19, 503 og 21, 77 ff.).

Kanalvæsnet har aldrig spillet nogen stor rolle i Danmark. I anledning af den gamle Ejderkanals 175 års jubilæum fremkom et par mindre artikler (23, 25). Forhåbentlig bliver dens historie skrevet til 200 året i 1984.

En række firmaer har fejret deres jubilæer i den sidste tid og har benyttet lejligheden til at lade udarbejde festskrifter (29, 34, 36, 37, 44, 111, 112, 120, 212). Desværre kan man ikke sige, at alle har været lige værdifulde, uanset deres ofte smukke og flotte udstyr. Arkiverne fra de forskellige firmaer er ikke altid opbevaret med fornøden pietet, og det ligger ofte tungt med billedstoffet. Forhåbentlig vil Erhvervsarkivet i Århus i fremtiden vise sig at være af værdi ved at animere sansen for og kærligheden til de værdier, som selv de mindst påagtede arkivsager kan have. Prøver på hvad Erhvervsarkivet kan yde af stof som berører søfarten er bl. a. givet i interessante afhandlinger om den kendte Helsingør-sundklarerer N. P. Kircks rejse for at kapre kunder i Norge (41), om Melchior & Co. i Australien (30), om Jens Bang og det ålborgske saltkompagni (32) og om søfartsforbindelser mellem København og nordtyske

østersøhavne (47). I Handels- og Søfartsmuseets årbog har *Knud Klem* skrevet om J. J. Claessen (38), den initiativrige storkøbmand i Helsingør, hvis smukke klassicistiske palæ dominerer byens »waterfront«. Han havde planer om oprettelse af skibsværft, rebslageri og ankersmedje. Selv om de ikke helt lod sig realisere, kan hans virke dog stå som et eksempel på de store tanker, der blev tænkt i den florissante tid. Større end Claessen var Niels Ryberg, den fattige bondedreng, der blev storreder og matador i hovedstaden. Om ham har overarkivar *Aage Rasch* skrevet en veldokumenteret levnedsskildring (140), som fører lige ind i 1700-tallets økonomiske historie og giver et nuanceret billede af hans foretagsomhed på en lang række områder.

Om vort ældste dampskib »Hjeilen« har både *Tage Kaarsted* og *Lebech* skrevet i anledning af dets 100 års fødselsdag (39, 42). Det gamle hjulskib i fart på de idylliske Silkeborgsøer betager os; der er et stykke kultur- og landskabshistorie i emnet. Den tyske forsker *Hans Szymanskis* stofmættede bog (48) om dampskibsfarten i Nordtyskland berører også hertugdømmerne. Justitsråd *Tangs* overvejelser 1849 om dansk landbrugsekspport pr. dampskib til England er blevet genoptrykt (49). Det var profetiske ord.

I anledning af hundredåret for øresundstoldens afløsning har prof. *Aksel E. Christensen* i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1957 skrevet en kort og klar oversigtsartikel om denne (28), og *Gunnar Olsen* m. fl. har samlet en del afhandlinger herom i en lille bog (45). Den rigtige bog om øresundstolden venter vi endnu på.

En meget alsidig orienteret oversigt over hvad der er skrevet om friserne som handelsfolk giver bibliotekar *Poul Enemark* (31).

Om navngivne skibes farter er der skrevet en del monografier, ofte i form af erindringer (53, 54, 59, 66, 67, 70). Ligeledes har forskellige specialfarter fået omtale: petroleumsfarten i danske sejskibe (61), skrevet af den meget vidende kender af de sidste storsejleres historie, kontorchef *Jens Malling*, som døde alt for ung i 1964; fremdeles pæreskudefarten fra Tåsinge til København (58), en indtagende lille beretning, og den store frugtfart fra Middelhavet til Danmark og Østersøen (52), skildret af statslods *P. A. Gruelund*, som i de sidste 50–60 år har samlet et stort materiale til sejskibsfartens historie. Der var fart over feltet, når frugtjagerne – et beskedent hjemligt sidestykke til de britiske teklippere – kæmpede sig frem med den letfordærlige last, uden køleanlæg og med dristig sejlføring. En anden slags last er emigranterne, om hvilke der er skrevet et par værker af *Carlo Christensen* og *Jørgen Schmidt* (50, 64), den sidste en spændende historie ud fra samtidige kilder om mormonernes fart mod Zion i vest.

Et svensk bidrag til dansk ekspeditions historie giver *Sven Svenssons* bog om Christian II's planer om en arktisk ekspedition (65). Titelen lover ikke så meget, som den meget læseværdige bog giver; som optakt til disse planer, som ikke blev til noget på grund af kongens fald, gennemgår forfatteren kritisk og detaljeret hvad der vides om Danmarks opdagelsestogter i 1400-tallet, tildels inspi-

reret af og i samarbejde med portugiserne, som satte alt ind på at finde en søvej til Indien. Den meget skrivende *Hakon Mielche* har skrevet en letlæst bog om »Galathea«-ekspeditionen (62). En livfuld skildring af Knud Rasmussens anlæggelse af Thulestationen 1910 og de primitive forhold, hvorunder sejladsen derop foregik, giver den eneste, der endnu lever af deltagerne, distriktschef *Peter Wamberg* (69). Han har også fortalt om sin rejse som skibsdreng til Ostindien omkr. århundredskiftet (68). Endnu længere tilbage fører den gamle Hobro-havnefoged *Th. Nielsens* sejskibserindringer fra kolera-tiden (63) og *Tillisch's* kostelige fortælling om en rejse til Meksikogolfen 1898 (67). Disse erindringer giver morsomme kulturbilleder fra en tid, der maritimt synes os så uendelig fjern.

Holm-Petersen har skildret en rejse, han foretog for få år siden til Hongkong (57); hans oplevelser giver ham lejlighed til at drage paralleller mellem nutiden og den danske kinafart i forrige århundrede, således som den især udgik fra Åbenrå. En anden rejse til Falklandsøerne (56) gav ham stof til beretninger om sørgelige forlis i denne ugæstmilde egn af verden, tæt ved Kap Horn, i sandhed en sejskibenes kirkegård, hvad masser af vrage endnu vidner om. Han har eftersporet disse spøgelsesskibes historie og fortæller livligt derom, så man fornemmer hvor farligt et hjørne det var. Sammen med *Kaj Lund* har Holm-Petersen endvidere udgivet en oversigt over de sidste store sejleres historie (60). Det er blevet til en dejlig billedbog og et praktisk opslagsværk, et hjemligt bidrag til den omfattende internationale litteratur om et betagende emne, windjammernes triumf og død.

Et særligt malerisk indslag i vor søfartshistorie giver farten på vore kolonier i ældre tid, både i troperne (inklusive kinafarten) og i arktiske egne. I det store, ødselt udstyrede og gedigne værk om vore tropekolonier (71), som tidligere er omtalt, er der meget stof om skibsfarten, al den stund det var den, der var basis for Danmarks optræden som kolonimagt i alle kendte verdensdele. En af de ældre klassikere i ostindiefartens historie er skibslægen *Cortemündes* dagbog fra et togt med fregatten »Oldenborg« 1672–75 til Java (72). Den blev først udgivet for få år siden efter at have hvilet mange år i det Kgl. Bibliotek. Den supplerer den foreliggende sparsomme danske rejselitteratur fra ældre tid, og dens mange bidrag til belysning af livet ombord, oplevelser og farer, handel og fremmede forhold, i forening med Cortemündes egne illustrationer, gør den til langt mere end blot en spændende og farvemættet eventyrbog. Hvilken forskel på denne rejse og ægteparret *Rehlings* fart til Trankebar 1838, som skildret i familiebreve (73)! En sammenligning viser, hvor megen udvikling der dog trods alt har været inden for sejskibssøfarten århundrederne igennem. Ostindiefarterne var ikke længere ensbetydende med fare og død.

Kinarejserne, som Asiatisk kompagni (oprettet 1732) havde eneret på, påkalder altid interessen. Museumsdirektør *Knud Klem* har skildret fregatten »Disco«s historie (78) i en fyldig artikel, som giver læserne et indtryk af, hvorledes datidens største handelsskibe var indrettet og hvordan kinaekspedi-

tionerne organiseredes og gennemførtes. Et enkelt kapitel af ostindie- og kinafartens historie, fregatten »Cronprinsessen af Danmark«s forlis ved Kap 1752, er skrevet af prof. *Georg Nørregård* (83), og *Lone Klem* har skildret den måske mest berømte af alle kinarejser, nemlig fregatten »Christianshavn«s togt 1819–21, som digteren Poul Martin Møller, der var skibspræst ombord, har udødeliggjort i optegnelser, digte og litterære værker (79).

Til udenværkerne hører hvad der er fortalt om hjemførte varer, spec. kunstgenstande, porcelæn, billeder osv. (75, 80, 154). Thi også disse kan belyse skibsfarten. Af allerstørste værdi er f. eks. den samling realistiske portrætfigurer af officerer og skibsebedsmænd fra »Cronprins Christian«s togt 1730–32, som er udstillet på Handels- og Søfartsmuseet (76).

Litteraturen om de øvrige danske kolonier er mere sparsom. Overbibliotekar *Em. Sejr* har skildret det Vestindiske Handelsselskab i Århus (86) – det delte skæbne med så mange andre af datidens økonomiske foretagender. Redaktør *Carl Østen* har givet en personlig skildring af de vestindiske øers overgivelse til USA efter salget 1917 (87). Der er grund til at henlede opmærksomheden på, at den engelske forsker prof. *A. W. Lawrence* i en grundig undersøgelse har beskrevet de europæiske kolonimagters forter langs Guldkysten og deres historie, deriblandt de gamle danske forter i Dansk Guinea (81). Skildringer af danske handelstogter uden for de gængse ruter, deriblandt af et bemærkelsesværdigt slavetogt til Madagaskar, vidner om, hvilken rigdom af stof der endnu ligger i arkiverne og venter på at blive bearbejdet (82, 85, 77). Som et bidrag til den internationale udforskning af ostindiehandelens historie må nævnes prof. *Kristof Glamanns* disputats om den hollandske handel på Asien (74).

Mindre opmærksomhed har besejlingen af Grønland vakt. En interessant beskrivelse af en grønlandsfærd i forrige århundrede, som sømanden oplevede den, giver *Poul Chr. Petersen* (84).

I denne oversigt kan der kun blive henvist til fiskerilitteratur ud fra et mere alment søfartssynspunkt, især m.h.t. skibstyper og bådebyggeri. Om dette sidste findes der flere artikler, bl. a. af modelbyggeren og kenderen af danske småskibstyper, maskinfabrikant *Carl Petersen*, Gilleleje, og Handels- og Søfartsmuseets konservator *Chr. Nielsen* (92, 94, 121, 122, 125, 126), ligesom emnet er behandlet af *Holm-Petersen* og *Kaj Lund* (91); deres bog indeholder mange illustrationer af fiskefartøjstyper.

Et par historiske artikler af interesse vedrørende det middelalderlige sildefiskeri bør dog nævnes. Lektor *Marius Hansen* har påvist (90), at dette ikke blot har været drevet i Sundet, men også i Storebælt. På Lollands Albue har han fundet rester af et betydeligt leje med gamle fiskeboder, og han har kunnet fastslå, at navnet Ellenbogen i tyske dokumenter ofte med urette er blevet henført til Malmø (tysk Ellenbogen), mens der i virkeligheden er tale om Albuen. Det er et frugtbart stykke arkæologisk og arkivmæssigt detektivarbejde, der her er udført. Museumsinspektør *Bjarne Stoklund* har med ikke mindre

skarpsind analyseret, hvorfra de danske deltagere i sildefiskerierne kom i dettes sidste tid, ligesom han har kastet lys over selve fiskeriet, dets teknik og organisation (93).

M.h.t. hvalfangsten kan nævnes, at den tyske ekspert, fru *Wanda Oesau* i Glückstadt, der tidligere bl. a. har behandlet hvalfangsten fra Slesvig og Holsten, har skrevet et lignende værk om Hamborgs hvalfangst, stofrigt og smukt udstyret (95). Da mange af kommandørerne og besætningsmedlemmerne stammede fra det danske monarki, er der her meget af interesse for Danmark. Desværre mangler bogen som hendes øvrige bøger et register, så den er svær at finde rundt i.

En imponerende indsats er nedlagt i overarkivar *Sune Dalgårds* to bøger om den dansk-norske hvalfangst 1615–60 (disputats) og det petsoriske kompagni af 1619 (88, 89). Disse foretagender, begge børn af den merkantilistiske idé på Christian IV's tid, må ses som led i en vældig dansk ekspansion, der gav sig udtryk på mange måder. Kilderne fortæller desværre ikke meget om den maritime side af hvalfarten.

Inden for skibsarkæologien i vort land er den vigtigste begivenhed i de sidste år så ubetinget opdagelsen og optagelsen af Skuldelevskibene, de fem vikingeskibe fra tidlig middelalder i Roskilde fjord. Foreløbig har de lykkelige findere, civilingeniør *Ole Crumlin-Pedersen* i samarbejde med museumsinspektør *Olaf Olsen*, kun offentliggjort ret korte beretninger herom (f. eks. 97, 99, 100, 101), og med forventning ser man hen til konserveringens afslutning og oprettelsen af vikingeskibsmuseet i Roskilde, samt til den fundberetning, som til sin tid vil give forskerne et langt større sammenligningsmateriale, end man nu kender. Det er ingen hemmelighed, at de danske farvande endnu gemmer på mange overraskelser, bl. a. flere vikingeskibe. Om fund af ældre vrage og vragele beretter *Crumlin-Pedersen* og museumsinspektør *Sigvard Skov* (98, 105). Den videnskabelige redegørelse for det i 1935 fundne Ladbyskib er nu udkommet, skrevet af museumsinspektør *Knud Thorvildsen* (107).

Hver tid vil ud fra nye fund og forøget viden omvurdere synet på ældre skibsfund. *Gerhard Timmermann*, den fhv. leder af søfartsafdelingen på Altona museum, behandler Hjortspringfundet kritisk (108), og den svenske arkæolog og konservator *Harald Åkerlund*, der er kendt for sit epokegørende fund af middelalderskibe i Kalmar havn, har taget det første store fund af oldtidsskibe i nord, de tre Nydambåde, op til revision (110). Udgravningerne fandt sted omkring krigen 1864, og kun den ene båd, fra ca. 300, er bevaret; den ses nydeligt opstillet på Gottorp. Men nu påviser Åkerlund i sin særdeles skarpsindige afhandling, at skibets form som den er nu, er forkert, da konserveringen har ladet meget tilbage at ønske; træet er under tørringen svundet 13–14 pct. ind, og det betyder ikke så lidt. Ovenikøbet mener han, at sideroret (styreåren) ved en fejltagelse er anbragt i forstævnen. Han fremsætter også den teori, at det klinkbyggede elastiske skrog har været sammenspændt med spændtøve for styrkens skyld.

Åkerlund har endvidere givet en kort og populær fremstilling af vikingeskibene (109). Museumsinspektør *Th. Ramskou* har i Normandiet fundet en befæstet vikingehavn og ved Harrevig et par nøster (bådehuse) (103, 102). Rigsantikvar *Johs. Brøndsted* og overinspektør *Aage Roussell* har publiceret tidlige skibsfremstillinger (96, 104). Selv om disse ikke udmærker sig ved nøjagtighed, fortæller de dog en del fra en tid, hvorfra vi ikke ved så farlig meget. Der er også grund til her at erindre om kaptajn *Carl V. Sølvørs* bog om vikingernes sejlads (106), som jeg i sin tid anmeldte (Fort Nut 19, 197 f.). Sølvør er »the grand old man« inden for nautisk historie her i landet, og med sin bog har han givet et særpræget bidrag til belysning af vikingernes forbavsende sikre navigation over oceanet.

Af de principper, der op gennem tiden har ligget til grund for skibskonstruktionen, har *Gerh. Timmermann* givet en analyse (127). *Knud Klem* har behandlet et næsten uopdyrket felt, det danske skibsbyggeri i 1700-tallet (117); hans arbejde giver en mundsmag på den sammenfattende fremstilling af emnet, han har arbejdet på i mange år. Amanuensis *P. Chr. Nielsen* har taget emnet skibstømmer op (123). Interessant er hans beretning om, hvordan man efter flådens ran 1807 var vidtskuende nok til at sikre tømmer for fremtidens skibsbygning, idet man plantede unge ege i skoven og med kunstige midler fik dem til at vokse i ønskede kurver for at skabe naturvokset træ, skønt man vidste, at der ville gå mindst halvandet hundrede år, inden de var tjenlige til brug. Om træskibsbygningen i 1800-tallet findes flere beskrivelser, forbundet med levnedstegninger af berømte skibsbyggere: *Rasmus Møller* i Fåborg (115, 116), »mester« *E. C. Benzøn* i Nykøbing F. (129) og *Poul Barfoed*, der en tid lang drev et værft i Helsingør (128). Delvis uden for landets grænser faldt *Hans Rasmussens* livsgerning (124); han stammede fra Svendborg-egnen, fra en gammel skibsbyggerfamilie, men drog i ung alder til Tyskland, hvor han oparbejdede et verdenskendt yacht-værft i Vegesack ved Bremen.

Handels- og Søfartsmuseets konservator *Chr. Nielsen* har i museets årbog skildret det bådebyggeri, som hans bedstefar grundlagde på Fejø (122), en personlig og meget sympatisk skildring, der giver et rigt bidrag af kulturhistorisk interesse, samtidig med at det i detaljer beskriver bådebygningsteknikken. Bedstefaderens indsats var fremfor alt konstruktionen af Fejø-drivkvasen, en dansk type, inspireret af og konkurrerende med de pommerske åledrivkvaser, som i sidste del af forrige århundrede lå og fiskede i danske farvande. Denne type, »Zees«-båden, har *Wolfgang Rudolph* skildret i samme bind af årbogen (125), en meget frugtbar sammenstilling, der giver et håndgribeligt eksempel på påvirkninger over søen, om udfordring og skaberevne. *Chr. Nielsen* har i en anden artikel (121) opsummeret mange års erfaringer m.h.t. opmåling af fartøjer, således at også ikke-eksperter, f. eks. blandt museumsfolk, kan udføre det, om de skulle falde over lokale typer.

Kaptajn *Sølvør* har skildret færøske både og deres bygning, med tegninger

og sproglige oplysninger om benævnelserne (126). Desværre er det alt for sjældent, at der skrives om maritime emner fra Færøerne.

En kuriøs sag er museumsassistent *Svend Jørgensens* skildring af Noahs ark og overleveringen derom, med et pudsigt forsøg af *Chr. Nielsen* på at rekonstruere den efter bibelens angivelse (161).

Noget af det bedste stof man kan øse af, når det gælder kulturhistorie og etnologi, er memoirer. Mange af søens folk er, modsat af hvad man almindeligvis tror, ganske dygtige til at skrive, og i den her behandlede periode er der kommet en del gode erindringsbøger frem, fra ældre tid *Hans Bruhns* særdeles værdifulde levnedsskildring, der lader det gamle Åbenrå med sin store indsats ikke mindst i Kinafarten genopstå (131), og fra nyere tid adskillige, som ikke kan specificeres (130, 132–35, 137, 138). Hertil slutter sig *N. M. Kromanns* samling af beretninger om Fanø-sømand; første bind kom 1936, men nu er efter hans død også bind II blevet udgivet (162). Om alle fortællerne gælder det, at de har sejlet med rigtige sejskibe, og i deres beretninger er der meget at hente m.h.t. oplysninger om livet ombord i dets forskellige former, uanset om det er skibsførere eller matroser, der har grebet pennen.

Sømandslivet i dets mangfoldighed er vel nok det, der interesserer de fleste mest, for det er spændende og friskt at læse om, selv om det i realiteten var et hårdt liv. Foruden min sammenfattende oversigt (155) er visse sider af sømandslivet blevet behandlet: *Kaj Lund* har skrevet om sømandens læsning (165, jfr. 179), *H. T. Møller* har optegnet og sunget shantytekster (166), – en rosværdig ting, da der så godt som ikke findes noget om emnet på dansk; mag. art. *Gustav Henningsen* har undersøgt og rubriceret sømandsskrønerne, d.v.s. lyvehistorier (146, 147; jfr. Fort Nut 21, 437) og har fået meget ud af det; *Kaj Bom* har i sin slangordbog samlet en stor buket bramfri udtryk og søslang (143). Sømandens religiøsitet er emne for sognepræst *Knud Toftes* fine undersøgelse af søens salmer og bønner i ældre tid (171), og om sømandsmissionens arbejde fortæller *William Larsen* i Indenlandsk Sømandsmissions festskrift 1955 (163). Desværre er den slags arbejder ofte ret ligegyldige for ikke-indviede, idet der mere er anlagt kristelige end saglige synspunkter. Om søfolkenes virkelige syn på missionens arbejde og dens sociale indsats hører man sjældent noget. – Et andet udtryk for sømandens forhold til religionen er de kirkeskibsmodeller, som hænges op i kirkerne meget hyppigere her i landet end i noget andet land. De er blevet endnu mere populære i de sidste 20 år, formentlig fordi der har været skrevet en hel del om dem (f. eks. 157, 169). Handels- og Søfartsmuseet ser det som en af sine opgaver at registrere disse kirkeskibe og udforske deres historie.

Om sømandstro eller -overtro har der kun været få bidrag. *C. M. Poulsen* har taget søslangen under behandling (168), botanikeren og folkloristen *V. J. Brøndegaard* har fortalt om albatrossen (144) og påvist hvorfra troen at den er en død sømands sjæl stammer, og lektor *G. K. Brøndsted* har skrevet en bog

om havfruen (145); den bringer et stort materiale, men kan ikke siges at løse problemet om hende. Museumsassistent *Svend Jørgensen* har eksamineret overleveringerne om det sunkne land Atlantis (160).

Om forskellige skikke ombord, først og fremmest linjedåben og dermed beslægtede indvielsesskikke, har jeg skrevet (152 – jfr. Fort Nut 21, 443 og 459 –, 153; 150), ligesom jeg har behandlet sømandsskikke i land, spec. fastelavnssbåden (148, 151) samt tangeret skibsdåben (149).

Skipperhusene og deres udsmykning med fliser, skibsportrætter, sølvtøj m.m. er behandlet af *Ester Andersen* og *K. Roland Hansen*, museumsinspektør, dr. phil. *Sigurd Schoubye*, *Dick Luiting*, *Holm-Petersen* og undertegnede (142; 170, 164; 158, 154; 156). Folkedragter på Fanø og bryllupper på Manø er beskrevet af arkivbestyrer *D. Yde-Andersen* og *Johanne Nielsen* (172, 167).

Et ubehageligt kapitel af sømandslivet er justitsen ombord. *Georg Nørrgård* har ud fra skibsprotokollerne analyseret straffene, der anvendtes på Asiatisk Kompagnis fregat »Cronprinsessen af Danmark« omkr. 1750 (180), og jeg har behandlet straffene at springe fra råen og den i romaner så populære kølhaling (176). Heldigvis kan det fastslås, at den så godt som aldrig er kommet til anvendelse.

En række festskrifter og artikler har behandlet jubilerende søfartsorganisationer, som f. eks. skipperlavene i Flensborg og Sønderborg (175, 178) – det sidste er af betydelig ælde og går tilbage til 1500-tallet –, Styrmandsforeningen (173), Marinens Bibliotek, der i år fejrede den anselige alder af 200 år (181), og Søfartens Bibliotek, som sidste år blev 25 år (179); endvidere Sø-Restaurationsforeningen (174). På linje hermed tør man vel nævne Den kbh. Sø-Assurance-Forening, der blev 100 år (177). Sådanne festskrifter har principielt deres store værdi, idet der heri ofte fremkommer stof, som næppe eller i hvert fald sjældent ellers bliver trykt.

Det danske fyrvæsen fejrede i 1960 sit 400 års jubilæum med et festskrift, hvori dets historie er fortalt af forskellige forfattere (182, 184, 187, 198, 188). De færreste tænker vel på, at Danmark i sidste del af 1500-tallet var internationalt førende på dette felt. Selv om det efter vor målestok var i al beskedenhed, er det dog værd at notere, at den særdeles vigtige verdensrute fra Skagen til Falsterbo var sikret med fyr og sømærker samt tågesignaler på Frederik II's tid. Supplerende arbejder om fyrskibe er skrevet af fuldmægtig *G. Honnens de Lichtenberg* (193, 195).

Lodsvæsnets på Elben i dansk tid er skildret af dr. *Kai Detlev Sievers*, Kiel (202), og arkivar *Ingvard Olsen* har behandlet lodserierne på den spændende ø Nyord og i Hornbæk og Gilleleje (200, 199). Kommandørkaptajn *Henning F. Kiær* har givet biografiske oplysninger og data om Dragør-lodserne før 1802 (186). Den tyske kartografihistoriker dr. *A. W. Lang* har givet et par bidrag af interesse for dansk søkorthistorie (191, 192). Vigtig er især hans undersøgelse angående fremstillingen af danske farvande og søruter på hollandske søkort og i tilsvarende farvandsbeskrivelser, »læsekort«, fra 1500-tallet. I disses

landtoninger har vi de ældste prospekter eller afbildninger af danske kyster, omend i ret enkle træsnit. En farvandsbeskrivelse af egen art er min lille undersøgelse af den norske indenskærsrute »Bergens led«, af stednavne i denne og af de dåbskikke, der i ældre tid jagttoges ved øen Bukken syd for Bergen (183).

Skoleskibenes historie er dels fortalt i *Kaj Lund* og *Holm-Petersens* omtalte værk *Svanesang* (60), dels i særlige artikler af *Kaj Lund* og *Jens Malling* (196, 197, jfr. 66). Navigationsundervisningen i Sønderjylland er skildret af *Jens Lampe* (190), og det 200 år gamle navigationsinstrumentfirma Iver C. Weilbach & Co.s historie af *Carl V. Sølvner* (204, 205). Samme har fortalt om pindekompasset og dets brug (203). De sjældne marineastrolaber, af hvilke Handels- og Søfartsmuseet ejer et uvurderligt eksemplar, er behandlet af *D. W. Waters* (206), og museumsdirektør *Ernst Schlee*, Gottorp slot, har fortalt om særlig smukt ornamenterede oktanter, som blev fremstillet på Føhr (201). De populære hollandske tobaksdåser af messing og kobber har ofte, som påvist af museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen* (189), en primitiv logtabel indgraveret i bunden, så skipperen ved dens hjælp kunne logge farten ved at spytte i søen fra forskibs og måle hvor lang tid der gik, inden skibet havde passeret spytklatten.

G. Honnens de Lichtenberg har i en artikel samlet de spredte efterretninger om dannebrogshistorie til søs (194), og jeg har beskæftiget mig med de såkaldte nummerflag, der blev brugt før det internationale signalsystems indførelse i 1867 (185). Hertil slutter sig *Lichtenbergs* artikel om flag »i sjøv«, d.v.s. sammenbundet om midten og benyttet som nødflag (210).

Af redningsmidlernes og redningsvæsnets historie har redaktør *Otto Ludwig* givet en fyldig beskrivelse (211), og *Kaj Lund* har skrevet et festskrift om Svitzers Bjergningsentreprise gennem 125 år (212). Forskellige forlis er behandlet i særlige arbejder. *Arne V. Frandsen* har skrevet om den sørgelige tragedie, da de to engelske linieskibe »St. George« og »Defence« 1811 strandede på den jyske vestkyst med et talmæssigt større tab af menneskeliv end under de store søslag (208), *Finn Hilsted* om barken »Foreningen« af Københavns forlis 1875 (209) og *Carlo Andersen* om et »moderne« forlis, »Flying Enterprise«s kæntring, hvor den danskfødte kaptajn Carlsen vandt hele verdens beundring ved ikke at ville forlade sit »skæve« skib (207). Gillelejeårbogen har bragt mange bidrag om »strandvaskere«, ilanddrevne druknede søfolk; museumsleder *H. C. Terslin* har her og andetsteds beskrevet nogle mønter fra Christian IV's tid, som blev fundet i en strandvaskergrav ved Gilleleje (213).

Da det ville sprænge rammerne for denne oversigt at medtage den udkomne litteratur om orlogsflåden og dens historie, er der her kun omtalt, hvad der direkte har berøring med koffardifarten. *Georg Nørregård* har skildret orlogsfregatten »Falster«s krigeriske togt til Marokko i 1753 for at tugte barbareskerne, – desværre var ekspeditionen en fiasko (216). Flere arbejder behandler napoleonskrigenes triste tid, især 1807–14. Kommandørkaptajn *J. Teisen* har samlet en masse personalhistorisk stof sammen til korte biografier over månedsløjt-

nanterne (220). Et norsk bidrag til kaperfartens historie er *Joh. Tønnesens* store bog (221). Hovedværket er dog prof. *Carl Roos's* bog om prisonen (217), som jeg tidligere har omtalt (Fort Nut 19, 111 f.). Den søger bag om den officielle historie og giver et psykologisk bidrag til at forstå de fangne søfolks lidelser og moralske holdning i en modbydelig tid. Endnu mere forstemmende at tænke på er vor tids to verdenskrige med hvad de førte med sig af usigelig elendighed og ødelæggelse, også blandt neutrale søfolk. Også herom er der skrevet (215). Kaptajn *Røder* har i et stoffyldt og veldokumenteret arbejde (219) fortalt om den danske sømands indsats under sidste krig.

Man kan som det fremgår af denne lange oversigt ikke beklage sig over, at der ikke forskes på det søhistoriske område herhjemme. I forhold til landets størrelse bør man nok føle sig tilfreds med resultatet. Men området er så stort, at det ville være ønskeligt, om endnu flere kunne aktiveres til at tage emner fra dette felt op. Den rigtige sejskibstid er tilstrækkelig langt bag os til at være blevet historie; den vil formentlig som tiden går tiltrække sig interessen i endnu højere grad. Der er nok at arbejde med – men er der en ny generation, der vil fortsætte de gamles arbejde? Vi må håbe det.

Søfartslitteratur i udvalg

Søfart i almindelighed, årbøger, tidsskrifter m.m.

1. *Peter Freuchens* Bog om de syv have (Kbh. 1959).
2. *F. Holm-Petersen & A. Rosendahl* (red.): Fra sejl til Diesel I–III (Odense 1951–52); *F. Holm-Petersen*: Fra Sejl til Diesel IV (Odense 1953).
3. *Knud Klem*: Handels- og Søfartsmuseets faglige og videnskabelige arbejde, Fort Nut 21 (1960), 11–21.
4. *Björn Landström*: Skibet (Kbh. 1961).
5. Fra mast til køl. Maritim håndbog (Kbh. 1963).
6. Skibsfartens Hvem – Hvad – Hvor (2. udg. Kbh. 1957).
7. *H. C. Røder*: Dansk skibsfarts renæssance. Dansk skibsfarts historie fra Københavns Frihavns åbning 1894 til vor tid I–II (Kbh. 1962).
8. *Sam Svensson*: Fra sejlsnekke til fuldrigger (Kbh. 1962).
9. Søens Verden (red. *Kaj Lund*), I–III (Kbh. 1959–62).
10. Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 1963–64.
11. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, årbog 1952–64.

Søfartsbyer og havne; kanalvæsen.

12. *Jørgen Barfod*: Ebeltofts skibsfart på Christian V's tid, Hand SØMus Årb 1959, 123–130.
13. *Hans Brinch*: De kom til verden, levede og døde... Slægtsroman fra Sønderho (Esbjerg 1964).
14. *F. Holm-Petersen*: Fanø-sejlskibe (Århus 1956).
15. *sa.*: Træk af skibsfartens udvikling i Svendborg Toldsted (Svendbg. 1953).
16. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund*: Ærø-sejlskibe (Troense 1958).
17. *sa.*: Skibe og søfolk fra Svendborgsund (Haderslev 1963).
18. *Fritz Jacobsen*: Korsør havn og bro 1664–1809, Årb. Sorø (1962), 26–29.
19. *Niels Knudsen*: Nogle stykgodssejlere fra Sønderborg og Als omkring århundredskiftet, Årb Als Sund 40 (1961), 17–22.
20. *Mogens Lebech*: Christianshavn. (Kbh. 1955).
21. *sa.*: Gamle skibe, gamle huse. En bog fra Christianshavn (Kbh. 1959).
22. *L. Mehr*: Livet på Hanstholm (Thisted 1953).
23. *Carl V. Sølvér*: Den gamle Ejderkanal, Nautisk Almanak 1953, 2, 169–172.
24. *Andreas Sørensen*: Ved det yderste hav (Kbh. 1953).
25. *Gerh. Timmermann*: Schleswig-holsteinische Kanalschiffstypen in der Vergangenheit, Nordelbingen 32, 46–54.

Rederi, handel, samfærdsel, toldvæsen.

26. En frøken i overgangsalderen. S/S Agnete 1911–1961 (Helsingør 1961).
27. *Bent Eergsøe*: Trængselen på Øresund, Søens Verden I, 67–78.
28. *Aksel E. Christensen*: Øresund og øresundstold, Hand SØMus Årb 1957, 22–40.
29. (*Flemming Dahl*): Julius Schierbecks Eftf. 1858–1958. Skibsproviantering gennem 100 år (Kbh. 1958).
30. *Vagn Dybdahl*: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co. 1853–62, ErhvHist Årb 1952, 7–42.

31. *Poul Enemark*: Om problemer vedrørende friserhandelen, Jy Saml, ny rk. V, 121–63.
32. *sa.*: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni, ErhvHist Årb 1954, 7–58.
33. *C. G. Feilberg*: Studier i Københavns toldregnskab for året 1615, Geogr T (Da) 60 (1961), 1–15.
34. C. K. Hansen gennem hundrede år (Kbh. 1956).
35. *Marius Hansen*: Upåagtede kilder til belysning af dansk skibsfart, søhandel og skibsbyggeri, Hand SømMus Årb 1958, 90–105.
36. *F. Holm-Petersen*: E. W. v. d. Hude & Søn 1852–1952 (Troense 1952).
37. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund*: Et Svendborg Rederi. Konsul A. E. Sørensen Rederivirksomhed 1918–1958 (Svendbg. 1959).
38. *Knud Klem*: Jean Jacob Claessen. Blade af Helsingørs erhvervslivs historie, Hand SømMus Årb 1958, 106–67.
39. *Tage Kaarsted*: Bådefart på Silkeborgsøerne gennem 100 år. Aktieselskabet Hjeilen 1861–1961 (Silkebg. 1961).
40. *Jens Lampe*: Mommark færgested og forbindelsen til Ærø, SJy MSkr 1962, 128–32.
41. *Finn H. Lauridsen*: På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør, ErhvHist Årb 1960, 69–81.
42. *Mogens Lebech*: Hjeilen. Danmarks ældste dampskib og sejladsen på Himmelbjergsøerne (Kbh. 1961).
43. *Kaj Lund*: Skibe og traditioner (A. P. Møller), Søens Verden III, 161–91.
44. Moses & Søn G. Melchior, 1761–1961 (Kbh. 1961).
45. *Gunnar Olsen, Erik Harremoes, G. Honnens de Lichtenberg & Steen R. Steensen*: De danske stræder og øresundstolden (Kbh. 1958).
46. *Åge Petersen*: En middelfarter og hans skibe (Mfart 1964).
47. *Aa. Rasch*: Forbindelsen mellem København og de nordtyske østersøbyer 1750–1807, ErhvHist Årb 1963, 74–92.
48. *Hans Szymanski*: Die Anfänge der Dampfschiffahrt in Niedersachsen und in den angrenzenden Gebieten von 1817 bis 1867 (Hannover 1958).
49. *A. E. M. Tang*: Om studehandel i 1849. Om forbindelse mellem Danmark og England ved en regelmæssig dampskibsfart, Årb Hards 56 (1962), 109–26.

Skibe, søfart og sørejser, ekspeditioner, udvandring.

50. *Carlo Christensen*: De første danske i New York (Kbh. 1953).
51. *E. Briand de Crèvecoeur*: Havets pionerer. Menneskehedens ældst kendte eventyrsejladser (Kbh. 1957).
52. *P. A. Gruelund*: Frugtjagernes saga (Århus 1964).
53. *Lars Grönstrand*: Viking under finsk flag, Søens Verd. II, 80–87.
54. *A. F. Hansen*: Asgerd og hendes besætning (Kbh. 1961).
55. *H. P. Hanssen*: Fra Kinakysten i 1850'erne, ErhvHist Årb 1953, 28–51.
56. *F. Holm-Petersen*: Spøgelsesskibe og søelefanter (Troense 1958).
57. *sa.*: Kurs Hongkong (Troense 1961).
58. *Jens Jensen*: Af pæreskudernes saga. I frugt fart fra Tåsinge til København i 1880–90'erne, Hand SømMus Årb 1964, 95–108.

59. *G. Krogh-Jensen*: Sandskuden »Jomfru Marie« af Klitmøller, Årb Thist 1956, 80–103.
60. *Kaj Lund & F. Holm-Petersen*: Svanesang. De sidste storsejleres saga (Kbh. 1956).
61. *J. Malling*: Danske sejlskibe i petroleumsfart, Søens Verd. III, 233–39.
62. *Hakon Mielche*: Galathea vender hjem (Kbh. 1953).
63. *Thorvald Nielsen*: Til søs i 1890'erne, Hand SøMus Årb 1964, 43–64.
64. *Jørgen Schmidt*: Oh, du Zion i Vest. Den danske mormon-emigration 1850–1900 (Kbh. 1965).
65. *Sven Svensson*: Kristian den Andres planer på en arktisk ekspedition och deras förutsättningar (Lund 1960).
66. *Janus Sørensen*: »København«s jomfrurejse, Søens Verd. III, 97–100, 124–27.
67. *F. F. Tillisch*: »Garibaldi«s sidste rejse, Bergens Sjøfartsmus. årshefte 1963, 5–19.
68. *Peter Wamberg*: Med sejlskib til Ostindien og Molukkerne 1899–1901, Hand SøMus Årb 1963, 21–56.
69. *sa.*: Knud Rasmussen og anlæggelsen af handelsstationen Thule 1910, Hand SøMus Årb 1961, 23–48.
70. *Alan Villiers*: Min danske Forelskelse (George Stage), Søens Verd. I, 171–81.

Handelskompagnier, kolonier og togter.

71. *Johs. Brøndsted* (red.): Vore gamle Tropekolonier I–II (Kbh. 1952–53).
72. *J. P. Cortemünde*: Dagbog fra en ostindiefart 1672–75 (udg. Henning Henningsen), (Helsingør 1953).
73. *Povl Rehling Fischer*: En rejsefærd fra Helsingør til Tranquebar skildret i breve, Hand SøMus Årb 1952, 24–79.
74. *Kristof Glamann*: Dutch-Asiatic Trade 1620–1780 (Kbh. 1958).
75. *Bredo L. Grandjean*: Roepstorffs puncheboller, KultMi 1960.
76. *Henning Henningsen*: Kinesiske »ansigtsmagere« og deres figurer, Hand SøMus Årb 1959, 131–45.
77. *Jens Holmgaard*: En dansk handelsekspedition til Nordamerika 1783, ErhvHist Årb 1957, 29–56.
78. *Knud Klem*: Asiatic Kompagnis fregat »Disco«, 1954, 88–131.
79. *Lone Klem*: En litterær kinarejse, Hand SøMus Årb 1956, 33–74.
80. *Hans Lassen*: Supercargo Ludvigsens stel af ostindisk porcelæn, Budstikken 1960, 124–38.
81. *A. W. Lawrence*: Trade Castles and Forts of West Africa (London 1963).
82. *Georg Nørregård*: På slavetogt til Madagascar 1737–1739, Hand SøMus Årb 1955, 20–48.
83. *sa.*: Storm over Kap, Hand SøMus Årb 1962, 85–128.
84. *Poul Chr. Petersen*: Med briggen »Hvalfisken« for 100 år siden, Søens Verd. III, 129–36, 157–59.
85. *Aage Rasch*: Dansk handel på Isle de France, ErhvHist Årb 1953, 7ff.
86. *Emanuel Sejv*: Århus vestindiske Handels Selskab, ErhvHist Årb 1961–62, 47–72.
87. *Carl Østen*: Da dannebrog blev strøget i Dansk Vestindien, Hand SøMus Årb 1957, 156–76.

Hvalfangst og fiskeri.

88. *Sune Dalgaard*: Det Petsoriske Kompagni af 1619 (Kbh. 1955).
89. *sa.*: Dansk-norsk hvalfangst 1615–1660 (Kbh. 1962).
90. *Marius Hansen*: Ellenbogen – Lollands Albue, *Hand SømMus Årb* 1953, 68–81.
91. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund*: Høst fra havet (Kbh. 1960).
92. *Carl Petersen*: Hvor bliver bådene (de gamle både) af? *Gl. Gilleleje* 1956–57, 68–80; 1958–59, 39–51.
93. *Bjarne Stoklund*: Bonde og fisker, *Hand SømMus Årb* 1959, 101–22.
94. *Gerh. Timmermann*: Das Erbe der Altonaer Schaluppenbauer, *Nordelbingen* 26, 58–67.
95. *Wanda Oesau*: Hamburgs Grönlandfahrt auf Walfischfang und Robbensschlag vom 17.–19. Jahrhundert (Hamburg 1955).

Skibsarkæologi, ældre skibsfart.

96. *Jchs. Brøndsted*: Thors fiskeri, *NatMus Arb* 1955, 92–104.
97. *O. Crumlin-Pedersen*: Vikingskibe i Roskilde Fjord, *Søens Verd.* I, 53–63.
98. *sa.*: Sideroret fra Vørså, *Kuml* 1960, 106–18.
99. *Olaf Olsen & Ole Crumlin-Pedersen*: The Skuldelev Ships, *Acta Arch* 29 (1958), 161–75.
100. *sa.*: Arkæologi under vandet. Vikingskibene ved Skuldelev i Roskilde Fjord, *NatMus Arb* 1959, 5–20.
101. *sa.*: Vikingskibene i Roskilde Fjord (Kbh. 1962).
102. *Thorkild Ramskou*: To »naust« ved Harrevig, *Årb Oldk Hist* 1960, 168–73.
103. *sa.*: Befæstet vikingehavn i Normandiet, *NatMus Arb* 1952, 41–53.
104. *Aage Roussell*: Kong Valdemars ledingskibe i samtidig afbildning, *NatMus Arb* 1954, 63–66.
105. *Sigvard Skov*: Eltang-skibet, *Kuml* 1952, 65–85.
106. *Carl V. Sølver*: Vestervejen. Om vikingernes sejlads (Kbh. 1954).
107. *Knud Thorvildsen*: Ladby-skibet (Kbh. 1957).
108. *Gerh. Timmermann*: Schiffskundliche Betrachtungen zum Hirschsprungboot, *Nordelbingen* 21, 20–30.
109. *Harald Åkerlund*: Vikingskibe, *Søens Verd.* III, 353–85.
110. *sa.*: Nydamskeppen. En studie i tidlig skandinavisk skeppsbygnadskonst (Göteborg 1963).

Skibsbygning og fartøjstyper.

111. *Erbjerg Tovværksfabrik A/S* 1905–1955 (Esbjerg 1955).
112. *Flensburger Schiffbau-Gesellschaft*. Neunzig Jahre im Dienste des Schiffbaus (Flensburg 1962).
113. *S. A. Harvard*: Skibsmodelforsøg, *Da Tekn Mus Årb* 1959, 8–32.
114. *Henning Henningsen*: Gallionsfigurer, *Søens Verd.* I, 324–43.
115. *sa.*: Et gammelt træskibsværft, *Rasmus Møllers værft i Fåborg, Hand SømMus Årb* 1959, 23–43.
116. *Valdemar Jørgensen*: Erindringer fra Rasmus Møllers værft i Fåborg i 1890'erne, *Hand SømMus Årb* 1959, 44–59.
117. *Knud Klem*: Om skibsbygningen i Danmark i 1700-tallet, *Hand SømMus Årb* 1956, 133–56.

118. *Otto Ludwig*: Træk af skibsnavnenes historie, *Hand SømMus Årb* 1952, 137–67.
119. *H. H. Mansa*: »Ildmaskinen« på Gammelholm, *Da Tekn Mus Årb* 1953–54, 57–80.
120. Nakskov Skibsværft 1916–1956 (Nakskov 1956).
121. *Christian Nielsen*: Opmåling af fartøjer, *Hand SømMus Årb* 1958, 54–89.
122. *sa.*: Bådebyggeriet på Fejø og de danske åle drivkvaser, *Hand SømMus Årb* 1961, 90–150.
123. *P. Chr. Nielsen*: Skibets krav til skoven, *Hand SømMus Årb* 1960, 169–204.
124. *Henry Rasmussen*: Yachten, Segler und eine Werft (Hamburg 1956).
125. *Wolfgang Rudolph*: De pommerske åle drivkvaser og deres betydning for Danmark, *Hand SømMus Årb* 1961, 49–89.
126. *Carl V. Sølvér*: Færingerbåde, *Hand SømMus Årb* 1957, 139–55.
127. *Gerh. Timmermann*: Skibskonstruktionen gennem tiderne, *Hand SømMus Årb* 1962, 129–49.

Memoirer og levnedsskildringer.

128. Af skibsbygmester *Poul Barfoed's* levnedsbekræftelse, *Hand SømMus Årb* 1953, 82–110.
129. *Otto Benzon*: Skibsbygmester E. C. Benzon, Nykøbing Falster, *Hand SømMus Årb* 1954, 53–79.
130. *Chr. Borgland*: Gennem Storm og Stille. En gammel dansk Matros Erindringer (dupl., 1953).
131. *Erland Møller & Johan Hvidtfeldt* (udg.): Kaptajn Hans Bruhns Erindringer (Åbenrå 1957).
132. *Aage Pedersen* (udg.): En sejler på livets hav. Fyrmester Christen Gyllings ungdomserindringer (Kbh. 1964).
133. *Severin Hansen*: Fra Træskoen til Rigsdagen (Kbh. 1952).
134. *Bertel Clausen Jensen*: Erindringer fra Hav og Land (trykt som manus., 1962).
135. *Niels Juel-Brockdorff*: Spredte Erindringer gennem 80 Aar (Kbh. 1960).
136. *G. Honnens de Lichtenberg*: Larssen fra 64. En gammel sømands oplevelser (Kbh. 1964).
137. *Ejnar Mikkelsen*: Fra hundevagt til hundeslæde (Kbh. 1954).
138. (*H. T. Møller*): Morfar fortæller (tr. som manus., Skive 1958, 2. udg. Kbh. 1964).
139. *Louis E. Grandjean*: Omkring Hans Nansen. Handels- og søfartsforhold i 1600-tallet (Kbh. 1953).
140. *Aage Rasch*: Niels Ryberg 1725–1804 (Århus 1964).
141. *Otto Ludwig*: Danmarks første søkort-direktør, *Unda Maris* (Sjöfartsmus., Göteborg) 1951–52, 49–67.

Sømandsliv og sømandstro.

142. *Ester Andersen & K. Roland Hansen*: Kommandørgården på Rømø, *NatMus Arb* 1954, 49–62.
143. *Kaj Bom*: Slangordbogen (Kbh. 1957), 355–66.
144. *V. J. Brøndegaard*: Albatrossen og sømanden. Et kapitel af den maritime folklore, *Hand SømMus Årb* 1963, 111–47.

145. *Georg Koës Brøndsted*: Havfruens saga (Kbh. 1965).
146. *Gustav Henningsen*: Kunsten at lyve lodret, Vestfold-Minne 1961, 64–99.
147. *sa.*: Det store skib og Den store gård, Folkeminder 1963, 196–213.
148. *Henning Henningsen*: Bådeoptog i danske søkøbstæder og i udlandet (Kbh. 1953).
149. *sa.*: Skikke ved søsætning og navngivning af skibe, Folkeminder I, 125–30.
150. *sa.*: Abrolhos. Ostindiefarerernes skræk under Brasiliens kyst, Hand SøMus Årb 1955, 85–97.
151. *sa.*: Fastelavnsoptog i Kolding, Årb Vejle 1959, 109–14.
152. *sa.*: Crossing the Equator (Kbh. 1961).
153. *sa.*: Linje- og vendekredsdaab på norske og danske skibe op til 1814, Vestfold-Minne 1961, 35–63.
154. *sa.*: Handels- og Søfartsmuseets glasmalerier, Hand SøMus Årb 1963, 73–110.
155. *sa.*: Til søs og i havn, i Axel Steenberg (red.): Dagligliv i Danmark I (Kbh. 1963), 589–612.
156. *sa.*: Kaptajns-gaver, Hand SøMus Årb 1964, 132–38.
157. *sa.*: Schiffsmodelle in Kirchen in Nord- und Südschleswig, Nordelbingen 33 (1964), 45–76.
158. *F. Holm-Petersen*: Skutebilledmaleren Frederik Martin Sørvig, Bergens Sjøfartsmus. årshæfte 1953, 3–33.
159. *Henning Jensen & G. Krogh-Jensen*: Mindeplader fra Vester Vandet Kirke, Årb Thist 1957, 294–317; 1958, 323–46.
160. *Svend Jørgensen*: Gåden om Atlantis, Søens Verd. II, 289–98.
161. *sa.*: Noahs ark, Søens Verd. III, 275–84.
162. *N. M. Kromann*: Fanø-Sømænd i Storm og Stille, 2. Samling (Esbjerg 1960).
163. *William Larsen*: For fulde Sejl. Indenlandsk Sømandsmissions Historie 1905–1955 (Kbh. 1955).
164. *Dick Luiting*: Handels- og Søfartsmuseets flisesamling, Hand SøMus Årb 1957, 41–86 (også som særtryk 1957).
165. *Kaj Lund*: Sømænd og bøger, Hand SøMus Årb 1964, 7–42.
166. *H. T. Møller*: Shantysang i sejskibenes sidste dage, Hand SøMus Årb 1964, 109–24.
167. *Johanne Nielsen*: Bryllup på en skipperø (Manø), NatMus Arb 1960, 72–85.
168. *C. M. Poulsen*: Søslangens gåde (Kbh. 1959).
169. *Holger Rasmussen*: Sildekågen i Nibe kirke, Budstikken 1954–55, 85–94.
170. *Sig. Schoubye*: Skibsmotiver på hollandske vægfliser, Hand SøMus Årb 1954, 37–52.
171. *Knud Th. Tofte*: Nu sejle vi i Jesu navn, Hand SøMus Årb 1955, 98–121.
172. *D. Yde-Andersen*: Danmarks sidste folkedragt. Lidt om fanniker og sønderhøninger, NatMus Arb 1956, 83–92.

Skipperlav, søfartsorganisationer, søret, assurance.

173. Træk af Dansk Styrmandsforenings historie gennem 50 år, 1907–1957 (Kbh. 1957).
174. Dansk Sø-Restaurations Forening gennem 50 år (Kbh. 1957).
175. Das Kompagnietor. Die Geschichte des Flensburger Schiffergelags (Flensborg 1954).

176. *Henning Henningsen*: Kølhaling og råspring. Et par gamle sømandsstraffe, *Hand SøMus Årb* 1956, 89–132.
177. Den Kjøbenhavnske Sø-Assurance-Forening 1852–1952 (Kbh. 1952).
178. *Olaf Lassen*: Sønderborg skipperlaug og dets oldermænd. Mindeskrift for Jens Raben 1960, 104–10.
179. *Kaj Lund*: Søfartens Bibliotek 1939–1964 (Kbh. 1964).
180. *Georg Nørregård*: Justits om bord på et kompagniskib, *Hand SøMus Årb* 1963, 57–72.
181. *J. Teisen*: Marinens Bibliotek 1765–1965 (Kbh. 1965).

Navigation og sejlads, fyr- og lodsvæsen.

182. Det danske Fyrvæsen 1560–1960 (Kbh. 1960), også i *Hand SøMus Årb* 1960, 1–167.
183. *Henning Henningsen*: Bogn og Bukken i Bergens Led, Bergens Sjøf.mus. årshefte 1960, 5–38.
184. *sa.*: »Papegøje« og vippefyr. Det danske fyrvæsen indtil 1770, *Hand SøMus Årb* 1960, 1–40.
185. *sa.*: Nummerflag og præjning, *Hand SøMus Årb* 1962, 150–67.
186. *Henning F. Kier*: Dragør-Lodser før 1802 (Kbh. 1953).
187. *Knud Klem*: Fra blusfyr til blinkfyr 1770–1830, *Hand SøMus Årb* 1960, 41–86.
188. *A. Skov Knudsen*: Lysene tændes igen. Det danske fyrvæsen 1945–1960, *Hand SøMus Årb* 1960, 130–56.
189. *P. Halkjær Kristensen*: Hollandske tobaksdåser med kalender og logtabel, *Arv og Eje* 1956, 93–103.
190. *Jens Lampe*: Navigationsundervisningen i Sønderjylland, *SJy MSkr* 1962, 29–35, 82–85.
191. *A. W. Lang*: Helgoland auf alten Karten; Helgoland ruft (Hamburg 1952), 47–59.
192. *sa.*: De ældste trykte fremstillinger af de danske kyster, *Hand SøMus Årb* 1955, 49–76.
193. *G. Honnens de Lichtenberg*: Det første fyrskib under dansk flag, *Søens Verd.* I, 305–09.
194. *sa.*: Dannebrog til søs, *Søens Verd.* III 73–88.
195. *sa.*: Hals Fyrskib, *Årb Himm Kj* 50 (1961), 83–90.
196. *Kaj Lund*: De sejlførende skoleskibe, *Søens Verd.* I, 353–76.
197. *J. Malling*: Viking som skoleskib under dansk flag, *Søens Verd.* II, 65–79.
198. *John Nielsen*: Hovedlinier i fyrvæsenets historie fra 1830 til 1945, *Hand SøMus Årb* 1960, 87–129.
199. *Ingvard Olsen*: Gilleleje og Hornbæk lodseriers historie, *Gl. Gilleleje* 1954, 82–85.
200. *sa.*: Træk af Nyord lodseris historie i ældre tid, *Hand SøMus Årb* 1961, 160–73.
201. *Ernst Schlee*: Oktanten von der Insel Föhr, *Folkeliv og Kulturlevn* (Kbh. 1960), 77–90.
202. *Kai Detlev Sievers*: Elb-lodseriet under den danske enevælde, *Hand SøMus Årb* 1964, 65–94.

203. *Carl V. Sølvér*: Pindekompasset, Nautisk Almanak 1954, 2, 8–12.
 204. (*sa.*): Iver C. Weilbach & Co. A/S 1755–1955, Nautisk Almanak 1956, 2, 8–25.
 205. (*sa.*): En sømand går i land (Iver Jensen Borger), Nautisk Almanak 1956, 2, 8–32.
 206. *D. W. Waters*: A Tenth Mariner's Astrolabe, Journal of the Institute of Navigation X, 411–15 (London 1957).

Rednings- og bjergningsvæsen, havari og forlis.

207. *Carlo Andersen*: Flying Enterprise. Beretning om Kaptajn Kurt Carlsens Kamp for »Flying Enterprise« (Kbh. 1952).
 208. *Arne V. Frandsen*: Bidrag til en beretning om de to engelske linieskibe St. George og Defence's forlis på den jyske vestkyst den 24. december 1811, Årb Hards 55 (1961), 111–80.
 209. *Finn Hilsted*: Beretning om et søforlis, bark »Foreningen« af København, kapt. A. E. Broberg, forlist 1875 (Kbh. 1962).
 210. *G. Honnens de Lichtenberg*: Flag i sjøv, Søens Verd. II, 48–51.
 211. *Otto Ludwig*: Træk af redningsmidlernes historie, Hand SømMus Årb 1955, 122–54.
 212. *Kaj Lund*: Svitzer. Skibene gennem 125 år (Kbh. 1958).
 213. *H. C. Terslin*: Strandvaskerens penge, Danske Museer IV (1953/54), 7–12.

Kapervæsen og krigssøfart.

214. *Kai Hammerich*: Officiel beretning om Jutlandia-ekspeditionen 1951–52–53 (dupl., Kbh. 1954).
 215. Mistede livet 1914–18, 1939–45 (Kbh. 1954).
 216. *Georg Nørregård*: Fregatten Falster ved Marokko 1753 (Kbh. 1956).
 217. *Carl Roos*: Prisonen. Danske og norske krigsfanger i England 1807–1814 (Kbh. 1953).
 218. *sa.*: Orlogsfregatten Diana og dens besætning under krigen med England 1807–14, Hand SømMus Årb 1957, 87–138.
 219. *H. C. Røder*: De sejlede bare. En beretning om danske sømænds og fiskeres indsats hjemme og ude i den anden verdenskrig (Kbh. 1957).
 220. *J. Teisen*: Månedsløjtninger 1801–14 (Kbh. 1961).
 221. *Joh. N. Tønnesen*: Kaperfart og skipsfart 1807–1814 (Oslo 1955).